

Treumuth, Nikolai

Ocena czasów polskich w historjografii estońskiej

Przegląd Historyczny 30/1, 123-132

1932-1933

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

3. N. TREUMUTH ¹⁾

OCENA CZASÓW POLSKICH W HISTORJOGRAFJI ESTONSKIEJ

Opracowanie stosunków historycznych między Polską a krajami bałtyckimi leży w historjografii estońskiej u górem. Także w literaturze historycznej niemiecko-bałtyckiej problem ten pojawił się niezbyt dawno. I chociaż z początkiem nowoczesnej metody historycznej doczekał się on poważniejszego opracowania, służy on po większej części aktualnym interesom politycznym.

Genezę i motywy powstałej przez to niesprawiedliwej oceny czasów polskich w Estonii rozpatruje J. Vasar w swej rozprawie „*Halb“ poola ja „hea“ rootsi aeg*“ („złe“ czasy polskie i „dobre“ szwedzkie), wydanej w czasopiśmie „*Olicn*“ 1930, Nr. 8. J. Vasar wykazuje przekonująco jak ataki rosyjskich panslawistów na autonomiczne bałtycko-szlacheckie stanowe korporacje państwowe, szczególnie intensywnie w połowie XIX w. znalazły swego najwybitniejszego przeciwnika w historyku C. Schirren'ie, który skierował zainteresowania późniejszych badaczy na sprawy prawno-polityczne państwa stanowego. Podczas gdy na plan pierwszy wybijało się zagadnienie prawne wielkiej redukcji dóbr Karola XI, okres polski nie był nigdy specjalnym przedmiotem badań historyków bałtycko-niemieckich. „Punktem wyjścia do tych badań było nie zainteresowanie się czasami polskimi jako takimi, ale chęć uboczna wyjaśniania tem okresu szwedzkiego“. Utrzymywano, że szlacheckie państwo inflanckie było połączone z Polską umową jedynie i że było rzeczą słuszną, aby w skutek złamania umowy przeszło do Szwecji. W ten sposób poszuki-

¹⁾ Znajdujące się w tym przeglądzie uwagi o pracach autora niniejszego artykułu zostały napisane przez Dyrektora Centralnego Archiwum Państw. Estońskiego, O. Liiva.

wanie wypadków złamania umowy stało się dla nich głównym zadaniem. A to musiało naturalnie prowadzić do malowania czasów polskich w możliwie najciemniejszych barwach. J. Vasar odrzuca pogląd, jakoby szlachta inflancka wskutek nieznośnego ucisku świadomie się odwróciła od rządu polskiego przeszedłszy do Szwecji. Szlachta inflancka nie odwróciła się od Polski, ale w większości pozostała jej wierna. W czasie inwazji Gustawa Adolfa opuściła kraj, zostawiając swe dobra na łasce wroga, żeby powrócić dopiero później — z tem twierdzeniem traci grunt pod nogami jeden z najbardziej rozpowszechnionych w balt.-niemieckiej historjografii sądów o okresie polskim.

Wpływ takich fałszywych poglądów historjografii bałtycko-niemieckiej na okres polski odbił się b. wyraźnie na najdawniejszych opracowaniach historycznych estońskich.

Pierwszem ogólnem opracowaniem naukowem historii estońskiej jest *Eesti ajalugu* (Historja Estonji) Willema Reiman'a. Ukazała się ona początkowo w głównych częściach w przekładzie estońskim „Historji powszechnej“ K. O. Lindegvistsa, a następnie wyszła, jako osobna książka w Tallinie w r. 1920, przygotowana do druku przez H. Seppa. Okres polski jest tu stosunkowo krótko opracowany na 8 stronach; pod względem treści i tendencji wykład opiera się na najstarszych badaniach bałtycko-niemieckich. Uwaga autora zwrócona jest głównie na 3 pytania: Walka o Inflanty między Polską, Szwecją a Moskwą 1562—82, „rekatolizacya“ w Inflantach, a szczególnie w Dorpacie i walka o Inflanty między Polską a Szwecją 1600—1629.

Już z przedstawienia wypadków wojennych poznajemy wyraźnie stronnicze, proszwedzkie stanowisko autora, które znajduje swój pełny wyraz w przedstawieniu kontr-reformacji jako wielkiego aktu przemocy, przyczem wyzyskane dane są przestarzałe a częściowo błędne. Autor ani nie wiąże polskiej polityki inflanckiej z zagadnieniami ogólniejszemi ani też nie posiada danych do zobrazowania stosunków wewnętrznych np. spraw gospodarczych. Do przedstawienia życia religijnego wrócił autor później raz jeszcze w artykule tłumaczącym Kronikę Isseltską *Eesti rahva usuetu 1587* (Życie religijne ludu estońskiego ok. 1587) wydanym w dziele zbiorowem „Eesti kultura“ IV (1915), str. 171 — 177.

Na szczególniejszą uwagę przy ocenianiu stosunków polsko-estońskich i ich skutków zasługują 3 artykuły z wydanego przez Tow. Polsko-Estońskie dzieła zbiorowego *Poola* (Polska) Tallinn 1930. Prof. J. Uuots' „Poola-Eesti ajaloolised suhted“ (Stosunki historyczne polsko-estońskie), N. Treumutha „Jooni Poola ajast Eestis“ (Szkice z czasów polskich w Estonji) i Prof. G. Suits' „Poolaegsest kirjanduslikust viljelusest meie maal“ (O kulturze literackiej w naszym kraju w czasach

polskich). W swoim historyczno-politycznym przeglądzie obustronnych stosunków polsko-estońskich od najdawniejszych aż do współczesnych czasów porusza Prof. J. Uluots m. inn. także znaczenie dla Estonji unji polsko-litewskiej i bitwy pod Grunwaldem. Unicestwiły one zadanie narodowe zakonów niemieckiego i inflanckiego zgermanizowania tak Litwy, jak Inflant i Estonji przez chłopów. Mówi on, że w bitwie pod Grunwaldem krew polska i krew tych wszystkich, co walczyli razem z Polakami zamknęła drogę, którą wciśkali się do Inflant i Estonji chlapi niemieccy. Z punktu widzenia ludu estońskiego było to prawdziwe szczęście. — Przy omawianiu stosunków w. XVI istotne i decydujące znaczenie dla Estonji przypisuje autor traktatowi zapolskiemu 1582. Rosja tracąc władzę nad Estonją, traci jednocześnie możliwość realizowania tam swych wynaradawiających tendencji. W zach.-europejskim obszarze kulturalnym lud estoński mógł zachować swą narodową odrębność. W ten sposób naród polski pod wodzą Stefana Batorego odwrócił po raz drugi niebezpieczeństwo grożące ludowi estońskiemu. W zakończeniu wypowiada Prof. J. Uluots następujący pogląd: gdy w średniowieczu Polska występowała w obronie swych interesów przeciw Zakonowi niemieckiemu, robiła jednocześnie wiele dobrego dla Estonji; gdy broniła swych interesów w XVI w.—unicestwiła największe niebezpieczeństwo grożące Estonji. Ponieważ zaś życie narodów jest uzależnione od ich położenia geopolitycznego, to stosunki dziejowe polsko-estońskie polegają nie na przypadkowych zetknięciach, ale wypływają z samej przyrody. Przejrzyście i w trafnej syntezie opracowany jest okres polski w Inflantach w wyżej wzmiankowanym artykule N. Treumuth'a. Wiele jest wprawdzie dużo obszerniejszych prac na ten temat w literaturze balt.-niemieckiej, artykuł ten jednak jest jednym z najlepszych z tej dziedziny ze względu na swe obiektywne przedstawienie i ocenę faktów. Mimo swego ogólnego charakteru rozprawa ta dociera w niektórych kwestjach do najdrobniejszych szczegółów i przynosi szereg faktów bądź zupełnie nowych bądź też mało dotychczas znanych. Należy przede wszystkim wspomnieć zamierzenia i działania w związku z restauracją katolicyzmu jak również kwestję kolonizacyjną za czasów polskich.

Praca rozpoczyna się przedstawieniem stosunków między Inflantami a Polską pod koniec okresu zakonnego i przypomina wmięszanie się Polski do wewnętrznych spraw inflanckich podczas t. zw. „Sporu o koadjutora“. Udziałowi Polski w wojnie moskiewsko-inflanckiej poświęcona jest tylko krótka wzmianka, ponieważ zagadnienie to doczekało się opracowania w specjalnej nowej monografii estońskiej z czasów Zygmunta Augusta. Autor zwraca szczególniejszą uwagę na poszczególne fazy nowego ustroju prawnego kraju: privilegium Sigismundi Augusti, Privilegium Administrandi Ducatus Livoniae z r. 1566 i diploma unionis. Rzeczają

nową w przedstawieniu czasów Stefana Batorego jest podkreślenie wybitnego udziału Jana Zamoyskiego w polityce inflanckiej Batorego. Po pokoju Zapolskim Zamoyski miał powierzone odebranie kraju Rosji i jego prowizoryczne urządzenie, ewakuację Rosjan, mianowanie starostów i ekonomów i t. d.

Wpływ Zamoyskiego widzi autor i w rozpoczętej w 1582 rewizji ziemskiej i w planach kolonizacji Inflant, które później przy udziale Possevina i Nuncjusza Bolognettego otrzymały szersze rozmiary, wkońcu jednak doprowadziły do nikłych rezultatów — i wreszcie wywołały kontr-reformację. Po przedstawieniu aktów prawnych Batorego zmieniających stosunki inflanckie, założenia biskupstwa Wendeńskiego i projektu nowego prawa, *Constitutiones Livoniae*, artykuł podaje bliższe dane o planach kolonizacyjnych, o rywalizacji na tym terenie Possevina z Bolognettem, o udziale w tej sprawie kurji papieskiej i o działalności Franciszka Ryszarda Schadena, wysłanego po kolonistów do Europy Zachodniej. Wkońcu mamy niektóre wiadomości o sukcesach i warunkach kolonizacji w Tartu, Pöłtsamaa i Laiuse. Drugim bliżej badanym problemem jest „Rekatolizycja“. Ostro zaznaczona jest różnica między pojęciami „polonizacji“ a „rekatolizacji“, które w dotychczasowych badaniach uchodziły za zjawiska wzajemnie się uzupełniające. Wprawdzie przeciwreformaacja znalazła podporę w polonizacji, ale nie była ona koniecznym i uprzednim jej warunkiem. Terminu zaś „polonizowanie“ nie należy rozumieć jako przyjmowania polskości pod względem narodowym i kulturalnym ale jako przystosowanie praw zasadniczych i systemu administracyjnego do ustroju i interesów Polski.

Następnie autor rozstrząsa pytanie, w jakim stopniu można stwierdzić nacisk urzędowy w przejawach tutejszej przeciwreformaacji. Podaje oparty na danych archiwalnych i materiale źródłowym przegląd działalności propagandy katolickiej w Pärnu, Tartu i na wsi. Szczególny nacisk położony jest na kolegium jezuickie w Tartu. Dalej mamy odmalowane stosunki miejskie, sprawy handlowe, następnie zwraca autor uwagę na kwestje ziemskie i na tutejszą politykę agrarną Polski. Sądzi on, że polityka agrarna Stefana Batorego była skierowana do tego, aby miejscowymi środkami zapewnić państwu dalsze utrzymanie i obronę tego kraju. Dalej następuje omówienie stosunków chłopskich, ciężary, opłaty, ucieczki chłopów i t. p. Wkońcu podany jest krótki rzut oka na wojnę szwedzko-polską z r. 1600 i następn. W zakończeniu autor twierdzi, że okres polski oznacza w Inflantach urządzenie po raz pierwszy kraju i regulację jego stosunków wewnętrznych przez obce mocarstwo, Estończykom zaś pokazał konieczność i możliwość reformy stosunków włościańskich przy pomocy władzy państwowej.

Prof. G. Suits, jeden z najlepszych znawców dziejów literatury estońskiej, usiłuje krytycznie scharakteryzować dążenia oświatowe Polski w Inflantach. Przedstawia najpierw zubożenie i zdziczenie kraju wskutek długotrwałych wojen i wylicza wewnętrzne przyczyny upadku Zakonu. Następnie rozpatruje twórczą pracę Polski na polu kulturalnym, szczególnie podnosząc skuteczną działalność Jezuitów. Porównawszy stosunki kościelne i kulturalne szwedzkiej Estonii ze stosunkami panującymi podówczas w Inflantach polskich konstatuje on, że Estonia szwedzka nie uchroniła się pod względem produkcji duchowej od nędzy.

Stefan Batory, który zmierzał do unifikacji poszczególnych części Polski, widział w katolicyzmie skuteczny środek dla realizacji swoich zamiarów. Dla pomyślnej restauracji katolicyzmu w ziemiach kresowych przez wzorowe szkolnictwo i wychowanie powołano najbardziej wykształconych i najgorliwszych pionierów katolicyzmu — Jezuitów.

O krótki rzut oka na okres polski w Estonii idzie O. Varesowi w jego artykule *Poola suhted Eestiga XVI sajandi lõpul* (Stosunki Polski z Estonią pod koniec w. XVI) wydanym w czasopiśmie *Sõdur* (Żołnierz) XII (1930), str. 895—906. Artykuł składa się właściwie z 2 części: 1) ukształtowanie się stosunków wewnętrznych Szwecji i Polski i wypadki polityczne, prowadzące do konfliktu o Inflanty i 2) przeciwreformacja w Inflantach. Podczas gdy uogólniająca część pierwsza opiera się na znanych już opracowaniach, do drugiej części wyzyskany został materiał źródłowy i podane niektóre szczegóły. Tak więc część pierwsza nosi charakter sprawozdawczy i dopiero przy opracowywaniu przeciwreformacji stara się autor o wyniki różne od poglądów Willema Reimana, błądzi jednak wielokrotnie w uzasadnieniu swoich twierdzeń.

I ten artykuł pokazuje jak trudnem jest opracowanie ogólne okresu polskiego w Inflantach tak pod względem dyspozycji jak pod względem oceny wypadków z powodu braku nowszych prac monograficznych. Szczegółowsze opracowanie przeciw-reformacji daje tenże sam autor O. Vares, w swojej pracy *Katoliku usk Liivimaal 1582—1600* (Katolicyzm w Inflantach 1582—1600) w czasopiśmie *Kaitse-Kodu* (Obrona Ojczyzny) 1930, str. 793—796, gdzie główna uwaga zwrócona jest na Kolegium Jezuitów w Tartu; wiadomości podane są według urzędowych sprawozdań rocznych i z ich pomocą próbuje autor oceny przeciw-reformacji.

I ten jednak artykuł nadaje się tylko do zaznajomienia się z zagadnieniem, a nie do naukowego wyzyskania. O Kolegium Jezuitów w Tartu i przeciw-reformacji w Inflantach przygotowuje specjalne studjum N. Treumuth. Poszczególne jego części autor przedstawił w Akademickiem Towarzystwie Historycznem, a mianowicie *„Mõningaid jooni vastureformatsioonist Tartus Kuni a. 1600* (Kilka szkiców z Przeciwreformacji w Tartu do r. 1600), krótko referowane w *Ajalooline Ajakiri* (Epizody

z początków przeciw-reformacji w Inflantach), dotyczące głównie sprawy kolonizacji w związku z „rekatolizacją“ krótko podany w tymże piśmie 1929, str. 94—95.

Najdłuższą z dotychczasowych opracowań okresu polskiego w języku estońskim jest 92-u stronicowa praca H. C. Pitsahla *Poola aeg Eeestis ja Poola-Rootsi sõda (1600 — 1629)* (Polskie czasy w Estonii i wojna polsko-szwedzka (1600—1629). Jest ona pomyślana jednak jako rzecz popularna i ze względu na różne błędy i bezkrytyczność nie wchodzi wcale w rachubę pod względem naukowym.

Co za materiał do dziejów stosunków polsko-estońskich dla pracy naukowej opartej na nowych podstawach kryje się w archiwach estońskich, pokazuje pierwszy zeszyt wydawnictw Estońskiego Archiwum Głównego, N. Treumutha i O. Liiv'a *Polonica Eesti Rügi Keskarchiivis. Lisa: Polonica teistes Eesti archiivides* (Polonica w Estońskim Archiwum Głównym. Dodatek: Polonica w innych archiwach Estonii) Tartu, 1931, 160 str.

Jak zaznaczono w przedmowie, do wydania tej pracy pobudził ten fakt, że okres polski znalazł w naszym dziejopisarstwie stosunkowo słabe i częściowo błędne odbicie. Akty i dokumenty z czasów szwedzkich i zakonnych są opublikowane w dużej ilości a obiektywna metoda wydawnicza umożliwia prawdziwe wyjaśnienie tych okresów. Analogicznych wydawnictw źródłowych z okresu polskiego jest w Estonii stosunkowo mało. Praca ta właśnie chce zaznajomić szersze koła badaczy z zachowanym w Estonii odnośnym materiałem; poczem mogłyby nastąpić gruntowniejsze studia archiwalne. Oprócz tego praca ta daje przegląd stosunków dziejowych polsko-estońskich, zwłaszcza w latach 1582—1625 i wylicza w specjalnym rozdziale p. t. „Przegląd wydawnictw i opracowań stosunków historycznych między Estonją i Polską“ — wszystkie ważniejsze dotychczasowe rozprawy i wydawnictwa, wydane bądź w Estonii, bądź w Polsce, bądź też w innych krajach. Z poszczególnych archiwów zostały dokładniej opisane archiwa starsze jak Estońskie archiwum rycerstwa i archiwum gen.-gubernatora estońskiego i inflanckiego. Wydane są rejestry ważniejszych, dotąd niepublikowanych dokumentów; z protokółów i innych pism podano wykaz charakterystycznych poloniców. Estońskie archiwum rycerskie zawiera cenny materiał szczególnie z czasu walk między Zygmuntem a ks. Karolem, ale posiada także szereg dokumentów, odnoszących się do spraw własności ziemskich.

Estońskie archiwum generał-gubernatorstwa z czasów szwedzkich zawiera wiadomości o stosunkach lokalnych polsko-szwedzkich w Inflantach, szczególnie częste od końca XVI i pocz. XVII wieku. Bez przechowywanej tu korespondencji jest prawie niemożliwe ocenić wyczerpu-

jąco przebieg wojny polsko-szwedzkiej w latach 1600—1629. Materiał ten wyliczony i scharakteryzowany w odnośnym rozdziale książki, dotyczy się stosunków polsko-szwedzkich z przed wojny, następnie poszczególnych wypadków wojennych, zdradzieckich stosunków i konspiracji w szwedzkiej Estonji na rzecz Polski, miejscowych rokowań pokojowych i t. d. Po pokoju altmarskim lokalne stosunki polsko-szwedzkie znalazły się na terytorjum inflanckiego gener.-gubernatora. Odnośny przegląd archiwum gener.-gubernatorstwa z czasów szwedzkich obejmuje także cały wiek XVII. Ta część przynosi m. in. 42 rejestry listów szwedzkich królów i regentów do gen.-gubernatorów inflanckich o stosunkach z Polską w l. 1635 — 1705.

Znajduje się tu wiele danych o inflanckich środkach obronnych przeciw Polsce, o sprawach granicznych, o wydawaniu zbiegłych chłopów, o stosunkach handlowych i t. d. Są tam ciekawe wiadomości o późniejszych pretensjach Polski do Inflant i Estonji; tak w r. 1645, gdy obecny przy przekazaniu przez Danję Szwecji Ozylii przedstawiciel polski starał się propagować wśród szlachty myśl poddania się Ozylii Polsce; lub później w r. 1670 gdy książę kurlandzki szukał na dworze polskim poparcia dla swych pretensyj do Estonji i Tallinu.

Ze strony szwedzkiej zwracano baczną uwagę na kwestję portów kurlandzkich, które groziły odciągnięciem od Rygi handlu zagranicznego polskiego i litewskiego. Należy wreszcie zwrócić uwagę na obszerną korespondencję o sprawach polskich z drugiej połowy w. XVII i z czasu wojny północnej. Specjalny wykaz akt obejmuje dane dotyczące się spraw polskich w w. XVIII i XIX, znajdujące się w Bałt. archiwum gener.-gubernatorstwa, w archiwach gubernatorów estońskiego i inflanckiego jak również w archiwum gener. Numseny.

Co się tyczy archiwaliów XVI i XVII wieku zasługują jeszcze na bacniejszą uwagę: archiwum miejskie w Tartu, archiwum De La Gardie w Bibliotece Uniw. w Tartu, oraz dawne archiwum Kuckerowskie w Estońskim Towarzystwie Literackim w Tallinie.

Praca ta jest wydana po niemiecku z dodatkiem dokładnego streszczenia estońskiego.

Z monografij specjalnych wymieniamy nowszą pracę J. Vasara, tycającą się dawniejszych czasów zakonnych. „*Taani püüdeid Eestimaa taasvallutamiseks 1411 — 1422*, Mit einem Referat: Dänemarks Bemühungen Estland zurückzugewinnen 1411—1422“ Tartu 1930. Opracowane są tu szczegółowo plany Eryka Pomorskiego, wykazany jest też udział Polski w popieraniu i pobudzaniu tych planów. Przytem są sprostowane niektóre błędne twierdzenia Prochaski.

Głęboki interes, jaki miała Polska w sprawach Zakonu wogóle a w Inflantach w szczególności, ukazuje się nanowo i to w ostrzejszej

formie z początkiem w. XVI, za w. mistrza Plettenberga. Te wypadki zostały wyczerpująco opracowane w rozprawie *Livland im russich-litauischen Konflikt. Die Grundlegung seiner Neutralitäts-politik 1494 — 1514* (Beiträge zur Kunde Estlands, Bd. XIV, 1928/29, s. 85—160). Praca ta pokazuje, jak rosnący wpływ polski na Litwie przeszkadzał jej w zachowaniu jej dawnej przewagi nad coraz mocniejszym państwem moskiewskim i jak dla Inflant bliższy kontakt z Litwą i Polską stawał się nieuchronny dla rozwiązania kwestji rosyjskiej.

W nauce estońskiej obszerniej rozpatrywał ówczesne zagadnienia obrony Inflant H. Sepp w swoim artykule *Vana Līvimaa kaitserprobleme 15, sajandi teisel poolel, 16 sajandi esimesel poolel ja keskel* (Zagadnienie obrony dawnych Inflant w drugiej połowie XV wieku), wydanym w czasopiśmie naukowo-wojskowym *Södur* (Żołnierz) 1930, str. 1348—1360. Pokazawszy taktykę Plettenberga — ofensywa przeciw wojskom moskiewskim na granicy moskiewskiej — autor zajmuje się bliżej stosunkami dyplomatycznymi Plettenberga z krajami, zainteresowanymi bezpośrednio w jego ataku. Wkońcu rozpatruje autor klęskę Zakonu w wojnie rosyjsko-inflanckiej. Rosja znalazła wtedy wrogów i w Szwecji i w Polsce, które dla ochrony własnych posiadłości przed niebezpieczeństwem, były zainteresowane w wstrzymaniu Rosji zdala od Inflant. Najlepszą dotąd i najbardziej wyczerpującą pracą o przebiegu wojny rosyjsko-inflanckiej i o udziale w niej Polski jest oparta na materiale źródłowym rozprawa H. Kruusa *Vene-Lüvi sõda (1558—1561)* (Wojna rosyjsko-inflancka 1558—1561) Tartu 1924. Udziałem Polski zajmuje się autor bliżej w rozdziałach: Inflanty w poszukiwaniu obcej pomocy 1558—1559, Ostatnie stadium walki Zakonu inflanckiego 1559—1560, Inflanty w zamęcie międzynarodowym i Upadek Zakonu 1560—61.

Położenie państwowe części państwa zakonnego pozostałej przy Polsce przedstawia artykuł M. Morrisona *Lävimaa riiklik seisukoht Poola ajal* (Położenie państwowe Inflant w czasach polskich), wydany w czasopiśmie *Kaitse Kodu* 1930, str. 768—772. Autor interpretuje tam specjalnie szczegółowo 3 fakty prawne: Privilegium Sgismundi Augusti, dyplom unji litewsko-inflanckiej i konstytucję inflancką Stefana Batorego z r. 1582. Okres polski był według autora za krótki, żeby Inflanty mogły sobie zdobyć i zachować stanowisko pewnej jednolitej całości w stosunku do Wielkiej Polski. Sądzi też autor, że przeciwieństwo między poszczególnymi częściami całego państwa było tak istotne, że jest rzeczą wątpliwą, czy dalszy rozwój doszedłby do jakiegoś wspólnego celu. To ostatnie twierdzenie jest jednak niedostatecznie uzasadnione. Zwraca dalej autor uwagę, że także podczas unji z Litwą kraj był stale zarządzany przez polską władzę centralną, która rozstrzygała samodzielnie wszystkie sprawy przez namiestnika. Twierdzenia artykułu wymagają

jednak jeszcze uzasadnienia przy pomocy nowego materiału źródłowego. Takiego uzasadnienia w artykule nie znajdujemy i przez to wchodzi on obecnie w rachubę tylko jako postawienie zagadnienia.

Czasy polskie — głównie od końca XVI w. w życiu miast estońskich są przedmiotem poszczególnych artykułów. Tartu zajmuje się obszerny zarys Otona Freymutha *Tartu linn aastail 1558—1625* (Miasto Dorpat w latach 1558—1625) wydany w dziele zbiorowym „Tartu“ 1925, str. 44—58. Autor dał obraz dziejów miasta na podstawie dotychczasowej literatury, nie wyzyskując zbiorów archiwum miejskiego w Tartu.

Ze względu na opublikowane dokumenty zasługują na wzmiankę prace byłego miejskiego archiwisty dorpckiego T. Christiani *Dorpat's Erstes Privileg in polnischer Zeit* Verhandl. d. Gelehrten Estnischen Geseilschaft XXII, 3 i *Neubildung des Dorpater Rates zu Beginn der Polenzeit* Tartu 1919.

Historję Parnawy w czasach polskich opracowywał dawny tamtejszy archiwista miejski W. Stillmark. Nie została ona jednak jeszcze wydana drukiem oprócz artykułu tegoż autora „*Der Untergang Alt-Pernau*“, wydanego w „*Beiträge zur Kunde Estlands*“ IX, str. 129 — 132. Zajmuje się tam Stillmark głównie decyzjami komisji królewskiej z r. 1599, które dążyły do zniszczenia Starej Parnawy. „Rządowi polskiemu — powiada autor — zależało ze względów strategicznych na zniszczeniu miasta. Mogło ono bowiem na wypadek wojny polsko - szwedzkiej, której wybuchu w każdej chwili się spodziewano, stać się ważnym punktem oparcia dla Szwedów, skąd mogliby oni wygodnie ostrzeliwać zamek i miasto Nową Parnawę“. Przeciwreformacją w Parnawie i korespondencją Fabianusa Quadrantina z Marcinem Kromerem zajmuje się Th. Czernay w swoim artykule *Fabianus Quadrantinus und die Gegenreformation in Pernau*, SB. Pernau 1899—1901, str. 128—148 i w wydawnictwie „*Fünfzehn Briefe des Fabianus Quadrantinus an den Bischof von Ermeland, Martin Cromer aus den Jahren 1582 bis 1588*“, SB Pernau 1899—1901, S. I—XXXIX i „*Elf weitere Aktenstücke aus dem Bischöf. Archiv zu Frauenburg in Ostpr.*“, ibid. 1901—1905, str. 203—239.

Dokładny plan i opis zamku i miasta Fellina wydał A. Westrén-Doll, opierając się na wynikach rewizji polskiej z r. 1599 w „*Burg und Stadt Fellin zu polnischer Zeit*“. SB GFG 1928, str. 67—83. Ten sam autor wyzyskał dane rewizji powiatu Tartu z r. 1582 do obserwacji topograficznych i badania nazw miejscowości w swym artykule „*Das Inventar der Starostei Dorpat im Jahre 1582*“ ibid. 1922, str. 32—56.

Ciekawe, jak mało opracowań zajmuje się drugą połową czasów polskich, po r. 1600.

Należy tu przedewszystkiem wymienić H. Sepp'a *Rootsi-Poola sõda Eesti ja Liiwimaal 1601--1604* (Wojna szwedzko-polska w Estonji i Inflantach 1601—1604) w czasopiśmie *Sõdur* 1929, str. 591—596.

Słusznie zwraca uwagę autor na działalność będącego w służbie szwedzkiej hr. Jana Nassauskiego, którego zaadnie polegało na wyćwiczeniu oddziałów szwedzkich na wzór taktyki piechoty niderlandzkiej. Autor wskazuje na braki, które utrudniały zastosowanie tej taktyki. Rezultatem był wielki pochód zwycięski Polaków i powrót wodza szwedzkiego do zwartej falangi.

Później w bitwie pod Kircholmem wojsko szwedzkie było uszykowane zgodnie z zasadami niderlandzkiej sztuki wojennej, zostało jednak z powodu swego niedostatecznego wykszolenia zupełnie pobite przez Polaków, którzy byli znacznie słabsi liczebnie, ale dobrze udyscyplinowani.

Należy następnie wspomnieć o odczycie N. Treumutha mianym w Akademickim Towarzystwie Historycznym „*Rootsi-Poola vahehahälbirääkimised Gustav Adolli ajal* (Rokowania szwedzko-polskie o rozejm w czasach Gustawa Adolfa). Streszczony w *Ajalooline Ajakiri* (Czasopismo historyczne) 1931, str. 117—118. Zwraca on tam uwagę na udział innych państw europejskich w medjacji pokojowej między Polską a Szwecją i uważa za przesadne twierdzenie o rzekomej zupełnej przewadze Szwecji w ówczesnych wypadkach wojennych; Gustaw Adolf bowiem jeszcze w r. 1619 był gotów zadowolić się granicą z 1600. Zwycięstwo Szwecji było ostatecznie rezultatem siły jej wewnętrznej organizacji, podczas gdy po stronie polskiej środki obrony Inflant nie były ostatecznie zorganizowane, żeby oprzeć kraj o jego własne siły.

Jak pokazuje powyższy przegląd brak przeważnie historjografji estońskiej szerszej podstawy przy badaniu stosunków dziejowych polsko-estońskich. Ograniczono się głównie do kwestyj czysto lokalnych i dopiero najnowsze badania zaczynają zagadnienie to szerszej opracowywać.

Znajomość materiału źródłowego i metoda naukowa usunęły tendencyjność i służenie interesom politycznym.